

**У спеціалізовану вчену раду Д 11.170.02
в Інституті економіко-правових досліджень
Національної академії наук України
01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.**

ВІДГУК

офіційного опонента

**доктора юридичних наук, професора Подцерковного Олега Петровича
на дисертаційну роботу Іванюти Наталі Валеріївни за темою
«Функції господарського процесуального права: теоретико – практичні
аспекти», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.04 – господарське право, господарсько-
процесуальне право**

Актуальність теми дослідження.

Проведена реформа господарського процесуального законодавства, зокрема, прийняття нового Господарського процесуального кодексу поставила на порядок денний потребу наукового опрацювання новел господарського судочинства та формулювання дієвих пропозицій, впровадження яких конструктивно може вплинути на порядок розгляду та вирішення господарських спорів в господарському судочинстві та забезпечити його відповідність інтересам розвитку господарського комплексу.

Динаміка розвитку господарсько-процесуального законодавства доводить, що роль господарського процесуального права у захисті прав та інтересів суб'єктів господарювання, держави, фізичних осіб значно посилюється, що не може не впливати на ступінь та інтенсивність проведення наукових досліджень його функціональної сутності.

Вкрай необхідною та нагальною представляється відповідь на теоретичні питання, які мають прояснити місце, мету, властивості господарського процесуального права для відносин правосуддя та економічних відносин. Саме знання про «функції» господарського процесуального права дають можливість, по – перше, сформулювати розуміння способу та форми його активної дії, широти його інструментарію та нагальних завдань господарського судочинства. По – друге, дослідження функцій господарського процесуального права здатне осучаснити знання щодо динамічного взаємозв'язку процесуальної галузі з колом суспільних відносин, які входять до його об'єкту. Тут має бути враховано, що у класичному тлумаченні функція права являє собою єдність двох моментів: а) ролі (призначення) права у суспільстві; б) основних напрямів його впливу на суспільні відносини. Відповідно, й єдність цих двох складових представляє підвищений інтерес для сфери господарського процесуального права.

Разом із тим, на тлі вельми розвиненого вчення про функції права у загальнотеоретичній площині, доводиться констатувати відсутність наукових праць, присвячених саме функціям господарського процесуального права. Це у багатьох випадках робить новели сучасного господарського процесуального законодавства відірваними від реального економічного життя та потреб правосуддя у сфері господарювання.

У зв'язку з цим актуальність проведення дослідження за обраною авторкою темою не викликає будь-яких сумнівів.

Додатково про практичну та наукову актуальність докторської дисертації свідчить її взаємозв'язок з науковими програмами – вона виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Інституту економіко-правових досліджень НАН України у межах теми: «Модернізація господарського законодавства як передумова сталого розвитку України» (ДР № 0117U002308), у якій дисертантка брала участь як співвиконавець і досліджувала функції господарського процесуального прав, засоби їх реалізації, що дозволило обґрунтувати теоретичні положення, узагальнення та пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Новизна результатів наукового дослідження

Новизна наукових положень дисертаційного дослідження Н. В. Іванюти полягає в тому, що це перше, фундаментальне, комплексне дослідження функцій господарського процесуального права та містить низку обґрунтованих теоретичних і практичних висновків.

Визначальним для цієї дисертаційної роботи є те, що авторка дисертації спромоглася істотно поглибити вчення про функції господарського процесуального права та розкрити особливості їх реалізації.

В основі дисертаційного дослідження лежить авторська концепція функцій господарського процесуального права, в якій визначено мету, основні шляхи, очікувані результати вдосконалення та розвитку господарського процесуального права завдяки реалізації його функцій.

Такий підхід дозволив авторці вдало розкрити нормативні, організаційні, інструментальні, соціальні, структурні елементи функціональної площини господарського процесуального права, проаналізувати основні її властивості, що дало змогу підтримати фундаментальну особливість та самостійність даної галузі.

У роботі авторка висловлює своє особисте бачення щодо відносин та зв'язків таких основних властивостей господарського процесуального права, як функції, система, методи та принципи. Так, обґрунтовується перебування функцій господарського процесуального права з системою, методами, принципами галузі у відносинах реляційності, субординації, взаємовпливу та взаємодії з позиції синергетики (підрозділ 1.2). Дійсно, цей підхід слід визнати оригінальним, адже у науці господарського процесуального права зустрічається вперше.

Авторський підхід проявляється також в здійсненні методологічного опису діяльності господарського суду як матеріального (фактичного) змісту процесуальних правовідносин, який розкривається через: 1) діяльність, під якою розуміється система процесуальних дій, які здійснюються на підставі наданих законодавством повноважень, пов'язаних із розглядом господарських спорів, шляхом застосування певних процесуальних засобів, результат яких втілено у відповідному судовому акті, з метою захисту та відновлення прав та інтересів; 2) функцію правосуддя, яка є основною та відрізняє діяльність судів, зокрема господарських, від діяльності інших органів влади та полягає у розгляді та вирішенні судом справ віднесених до його юрисдикції; 3) функцію відтворення, яка розкривається через постійну здатність суду виконувати покладений обсяг повноважень, в результаті цілеспрямованої взаємодії усіх ланок інстанційної системи, яка проявляється в прийнятті якісних судових актів; 4) організаційну функцію, яка характеризується процесуальною формою практичної реалізації діяльності господарського суду (с.337).

Надзвичайно корисно в роботі розглянуті альтернативні форми реалізації права на захист у контексті функцій господарського процесуального права

Аналізуючи наукові напрацювання щодо визначення функцій права (передусім теорії права), авторка, під час формулювання галузевого поняття, дотримується виваженої позиції, яка враховує існування певних зв'язків між суспільними відносинами, які є об'єктом господарського процесуального права, та іншими його правовими компонентами (с.64). В результаті під функціями авторка пропонує розуміти напрями впливу господарських процесуальних норм на суспільні відносини щодо вирішення господарських спорів та інших правових питань для забезпечення правового результату при здійсненні справедливого судового захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, держави, фізичних осіб (с.69-70). Такий підхід синтезує соціальний та суто правовий сегмент господарського процесуального права.

Заслугують схвалення пропозиції дисертантки щодо актуалізації виховного напрямку господарського процесуального права (пункт 2.3.2). Доречними є зауваження Н.В. Іванюти, що господарське судочинство як частина соціальної системи включає в себе і такі класичні філософські категорії, як мораль, культура, цінність (с.235). Втім, аргументованим виглядає поняття виховної функції господарського процесуального права як напрями впливу на суспільні відносини щодо поширення державної судової процесуальної ідеології та формування процесуальної культури учасників господарського судочинства (с.251, с.256). Окрім суто теоретичного значення виховних аспектів процесуальної галузі, авторка надає і практичне значення (підрозділ 5.2), в який вбачається поширення сфери застосування правового виховання як засобу практичної реалізації виховної функції з метою досягання правомірної поведінки, правової культури та професійної комунікації в сфері захисту прав суб'єктів господарювання в судах господарської юрисдикції (с. 434). Дисертанткою доопрацьовано визначення поняття процесуальної культури як різновиду правової культури, а саме як ціннісної складової

поведінки з дотримання законних, професійних, моральних, організаційно-процедурних норм під час процесуальної діяльності судді, прокурора, адвоката та інших учасників господарського судочинства (с.141).

Цілком заслужено авторка, з врахуванням мети та завдань галузі господарського процесуального права, приділяє особливу увагу охоронній функції. Зокрема, слід погодитися з пропозиціями щодо виокремлення системи підфункцій у складі охоронної функції, а саме: юридичної відповідальності, забезпечення господарського судочинства, процесуального примусу з визначенням їх структурних елементів (с.173).

Крім того, цілком обґрунтованими виглядають пропозиції щодо інформатизації як засобу реалізації функцій господарського процесуального права (с.432). У зв'язку з цим, авторка висловлюється про визначення поняття інформаційної культури учасників господарського судочинства як різновиду правової культури – ціннісна складова поведінки щодо мотивації постійного розвитку інформаційної грамотності та кваліфікованого користування результатами інформатизації; активізації ширших можливостей реалізації процесуальних прав в межах оперативної комунікації; своєчасності виконання процесуальних обов'язків; концентрації на досягненні необхідних результатів за допомогою потрібної та достовірної правової інформації (с. 432).

Окремої думки авторка також дотримується щодо техніко-юридичного рівня нового ГПК України в аспекті виконання завдань функціями господарського процесуального права (с. 280 - 291). Привертає увагу виявлена у роботі закономірність щодо оцінки ефективності інститутів, які, в тому числі, з'явилися в ГПК України після набрання 15 грудня 2017 р. чинності Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 р. У зв'язку з цим Н.В. Іванюта висловлює небезпідставні побоювання щодо інтенсифікації процесів уніфікації (с.284) та сумніви щодо процесуальної користі інституту свідків в площині вирішення господарських спорів (с.285-286).

У цьому контексті видається необхідним підтримати думку авторки з тієї позиції, що бездумна уніфікація процесів у цьому разі, як вже показала практика, призводить до зловживань та використання формальних приписів закону для виключення доказів та способів доказування.

Робота містить й багато інших цікавих та корисних висновків і пропозицій.

Наприклад, не можна не відмити глибокі напрацювання авторки щодо значення нотаріального захисту прав як позасудової форми реалізації функцій господарського процесуального права (с. 377-381). Тут звертає на себе увагу не лише корисні висновки щодо поширення використання виконавчого напису нотаріусу у механізмі захисту прав суб'єктів господарювання, але й висновок про те, що «нотаріат може виступати ефективною інфраструктурою медіації».

Однією з найсильніших частин роботи, підкріпленою відповідними висновками, є дослідження інформатизації як засобу реалізації функції

господарського процесуального права (підрозділ 5.3.). Особливо цінними є висновки щодо недоліків впровадження «електронного суду» у господарське судочинство (с. 429-430), чого не враховують окремі вітчизняні реформатори.

Все це дозволяє зробити висновок про те, що дисертація Н.В. Іванюти підготовлена на високому теоретичному рівні, має значну наукову і практичну цінність. Авторкою сформульовані важливі положення, що складають методологічні засади оновлення й суттєвого поглиблення вчення про функції господарського процесуального права, та запропоновано цілу низку ґрунтовних пропозицій щодо вдосконалення господарського процесуального законодавства у контексті піднятих у роботі питань.

Достовірність і обґрунтованість результатів дослідження.

Обґрунтованість та достовірність положень і висновків дисертантки визначається тим, що вони є результатом ретельного вивчення і порівняння:

а) законодавчих та інших нормативно-правових актів низки зарубіжних, а також міжнародних документів (зокрема, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод);

б) значного обсягу спеціальної наукової літератури, яка стосується предмету дослідження (список використаних джерел включає 744 найменування);

в) відповідних матеріалів судової практики, в тому числі європейської (Листи, постанови Пленуму Вищого господарського суду України, Верховного Суду України, судові акти (рішення, постанови, ухвали) місцевих господарських судів України, апеляційних господарських судів України, рішення Конституційного Суду України, рішення Європейського Суду з прав людини).

Обґрунтованість сформульованих авторкою висновків і пропозицій підтверджується також і фактом публікації робіт, присвячених темі дисертації. Результати дисертації представляють: 1 особиста монографія; 20 статей у наукових фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз; 4 статті у наукових фахових виданнях України; 4 статті у наукових періодичних виданнях інших держав; 29 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій та 1 публікація в іншому виданні. При цьому як публікації, так і автореферат дисертації з достатньою повнотою висвітлюють положення поданого на захист дослідження.

Дисертанткою застосовані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, які використовуються в юридичній науці: історичний, діалектичний, гіпотетико-дедуктивний, аксіоматичний, метод тлумачення норм права, методи типології та класифікації.

Для роботи характерний логічний стиль викладення матеріалу, смислова завершеність, цілісність та зв'язаність.

Наукове та практичне значення дисертаційної роботи полягає в розробці сучасних підходів до розуміння вчення про функції господарського процесуального права, у тому числі із виділенням особливостей їх реалізації,

обґрунтуванні концептуальних засад вдосконалення та розвитку господарського процесуального права завдяки реалізації його функцій тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані: у подальших наукових дослідженнях; при підготовці нових та внесенні змін до чинних актів законодавства щодо судоустрою та судочинства, а також у практиці реалізації такого законодавства; при підготовці науково-практичних видань тощо.

Апробація результатів роботи підтверджена відповідними довідками (с.522-529).

Зауваження щодо форми та змісту дисертації

1. Загальним зауваженням до роботи можна вважати формування такої моделі функцій господарського процесуального права, яка переносить на задній план особливості останнього саме як форми економічного правосуддя.

Це проявляється, наприклад, у представленні функції справедливості у формуванні системи положень господарського процесуального права як основоположного та первісного (с. 46), у тому числі визначенням, що «дефініцією узгодженості всіх принципів господарського судочинства може стати саме справедливість» (с. 90) або при визначенні економічної функції чи не на останньому місті серед інших функцій господарського процесуального права, позаду таких його функцій як регулятивна, охоронна, інформаційна тощо.

Такий узагальнений підхід – без чіткого позиціонування специфічності системи функцій господарського процесуального права у порівнянні із функціями інших процесуальних галузей, по суті, утворює суперечність з намаганнями авторки висловитися на користь специфічних інститутів господарського права, зокрема, у контексті показань свідків, оперативності тощо.

Разом із тим, економічна функція господарського процесуального права, впевнений, має стояти на першому плані, позаяк саме вона дозволяє розглядати господарське судочинство як елемент економічної системи та дієвий засіб соціального регулювання.

Саме за такого «економічного» підходу з'являється можливість обґрунтувати спеціалізацію господарсько-правових положень, коли певні «стандарти правосуддя» або «міжнародні постулати правосуддя», про які пише авторка (с. 90, 94), сприяють досягненню економічної привабливості країни та перспектив її розвитку.

Але не навпаки. У випадку, коли реформатори намагаються механічно запозичити ці «стандарти», які навряд чи можуть бути представлені як такі у силу розбіжностей у механізмах та процедурах судочинства в різних розвинутих країнах, виникають нездолані суперечності із економічною системою, із потребами підприємців та споживачів. Не випадково, гадаю, у вимогах «жовтих жилетів» у Франції з'явилася теза про «законодавчо обмежити граничний строк судового розгляду; зробити правосуддя

загальнодоступним, простим, зрозумілим і безкоштовним». У цей самий час українські реформатори запозичили із відповідних систем процедури, що значно ускладнило господарський процес, призвело до його здороження та зробило невинувато тривалим, таким, що сприяє збагаченню адвокатів за рахунок економічних суб'єктів та споживачів.

У цьому контексті завданням науки господарського права має ставати гнучке пристосування загальних категорій правосуддя до потреб вказаної економічної (стимулюючої) функції господарського процесуального права. Зокрема, тлумачення «права на справедливий суд» у контексті положень Конвенції про права людини та основоположні свободи, як видається треба тлумачити не поширювально, нівелюючи відмінності у загальноцивільному процесі та господарському процесі, а обмежувально, коли судові процедури встановлюються законом та утворюються рівне відношення до сторін та їх процесуальних повноважень.

Тут сама категорія справедливості має оцінюватися у контексті економічної функції господарського процесуального права, адже, як правильно пише авторка, саме розуміння справедливості є дуже різноманітним та багатограним, а тому від нас, науковців галузі господарського права і господарського процесу залежить реальне наповнення цього принципу у несуперечності із загальним завданням та функцією господарського судочинства.

Практична реалізація подібного підходу означає, й серед іншого, відмежування принципу «права на справедливий суд» від принципу справедливості, а не їх жорстке зав'язування, що спостерігається у деяких висновках роботи (с. 95-96).

Авторка цілком доречно вказує на елементи справедливого судочинства в розрізі «публічності розгляду справи та проголошення рішення, розумності строки, розгляду справи судом, встановленим законом, незалежність і безсторонність; змагальність судового розгляду; рівність сторін; гласність рішення; обґрунтованість рішення». Але одночасно йде, як видається, значно далі, виводячи це загалом на рівень справедливості та нівелюючи цим можливе прив'язування господарського судочинства до економічної його функції – з'являються «ознаки об'єктивності, універсальності, координації, оптимальності, імперативності, збалансованості».

Так само ефективність господарського судочинства (с. 98) у роботі «вимірюється доступністю, справедливістю, неупередженістю, об'єктивністю й законністю правосуддя, оптимальністю строків прийняття остаточного (у конкретній судовій інстанції) судового рішення у справі». Але як видно, кожний із наведених елементів окремо та у сукупності не означає специфіку господарського судочинства.

2. Певна прогалина у роботі спостерігається стосовно такого надважливого напрямку побудови господарсько-процесуальних норм, які стимулюють до мирового та позасудового вирішення господарських спорів.

Дійсно, авторка вказує на позитив впровадження мирового вирішення спорів за участі судді та вдосконаленого порядку укладання мирових угод в господарському судочинстві (с. 244-246, 385-388 тощо). Але такого застереження видається явно недостатнім для спрямування господарсько-процесуальних процедур на позасудове та мирове вирішення господарських конфліктів.

По-перше, невідомою залишається доля механізму «арбітрування» здавна відомого господарському процесу.

По-друге, господарська практика, у тому числі у міжнародному комерційному арбітражі, категорично не дає можливості розглядати, зокрема досудове (позасудове) «альтернативним, не обов'язковим порядком вирішення спорів». Зміни до Конституції України (ст. 124) саме й були обумовлені потребами господарювання. Разом із тим, положення ГПК у цьому контексті залишилися декларативними.

Насамперед, не вирішено питання процесуальних наслідків застереження про досудове врегулювання спорів у договорах. Так само розробники нового ГПК, на жаль, не скористалися порадою науковців конкретизувати положення ст. 124 Конституції у ГПК, вказавши на сфери, де досудовий порядок врегулювання спорів є обов'язковим, а його недодержання має тягти наслідком відмову у прийнятті позовної заяви чи закриття розгляду справи залежно від стадії виявлення відповідного факту. Йдеться, передусім про спори за позовами до господарюючих суб'єктів державного сектору економіки, спорів щодо приватизації державного майна, перевезення вантажів. Відповідно, положення ГПК у цьому контексті мають бути розширені.

Так само потрібно вдосконалювати ГПК вказівками на активне застосування медіації, яке має ініціюватися суддею та ставити обов'язковим для сторін із погляду залучення стороннього медіатора.

3. Дискусійною є думка авторки про роль суду у забезпеченні якості чинного законодавства, зокрема господарського. Зокрема, на с. 313 вказується, що «єдиним на сьогодні дієвим способом впливу судів на стан законодавства є звернення Верховного Суду до КСУ щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України (ч. 2 п. 5 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Тут, на мою думку, дослідниця попала під вплив тих дослідників у галузі організації судових органів, які продовжують, хоч і не прямо, але побічно, вважати суд інструментом влади, інструментом політичного впливу.

Але постає запитання: А чи має суд взагалі опікуватися станом законодавства? Як на мене, відповідь на це запитання негативна.

Єдиний спосіб впливу суду на стан законодавства повинен полягати в тому, що суд інтерпретує законодавство відповідно до існуючій в суспільстві правосвідомості, інтересів розвитку економіки, доктрини та деяких інших чинників. Суд має заявити про дефектність норми господарського законодавства та її незастосування, якщо вона суперечить господарському правопорядку, нормам вищого порядку. Суд має запропонувати – у єдності

судової практики – власне розуміння законодавчої норми і цим дати зрозуміти законодавцю про те, що відповідна норма має бути змінена, якщо її результат застосування не влаштовує законодавця.

Але суд не повинен бути творцем права напряму. Адже це не його функція. Інакше руйнується система поділу влади, суд перестає бути безстороннім та справедливим. Саме тому, можна привітати відмову від рекомендаційного характеру Постанов Пленуму Верховного суду на користь Узагальнень практики цього Суду. Скасування вказаного рудименту СРСР рухає нас на шляху незалежності судової гілки влади, що потрібно вітати.

4. Не можна погодитися із окремими підходами авторки щодо оцінки позитивності тих чи інших новел господарського процесуального законодавства.

Зокрема, йдеться про інститут гласності у господарському судочинстві.

Дія відповідного принципу може мати різне втілення у процесуальних відносинах, а чинний механізм такої дії не видається повністю відповідним потребам комерційних відносин, передусім з огляду на можливість тиску на суддів, свідків та інших учасників процесу тощо.

Зокрема, згідно з положеннями ч. 5 ст. 8 ГПК «Особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити у залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених цим Кодексом.». Але таке правило входить у суперечність із досвідом розвинутих країн світу, отже не може беззаперечно вважатися «стандартом правосуддя», позаяк не дозволяє судді повною мірою оцінити дії сторін з прихованої фото-відеофіксації, що можуть мати наслідком тиск на суд.

Загальний висновок по дисертації

Як видно з викладених зауважень, вони мають дискусійний характер, направлені на подальше дослідження поставленої проблеми і в жодному разі не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Н.В. Іванюти.

Дисертація Н.В. Іванюти на тему «Функції господарського процесуального права: теоретико – практичні аспекти» характеризується високим теоретичним рівнем. Вона являє собою фундаментальну науково-дослідну працю і за своїм змістом, науковими результатами, актуальністю та новизною є самостійним вкладом в науку господарського процесуального права. У роботі запропоновано нове розв'язання наукової проблеми вдосконалення та розвитку господарського процесуального права завдяки обґрунтування його функцій, що створює передумови виконання завдань господарського судочинства та втілення його основних принципів на засадах верховенства права.

Оформлення дисертації та її автореферат відповідає вимогам, встановленим МОН України. Публікації в достатній кількості вміщено у виданнях, визначених МОН України для оприлюднення положень дисертацій.

У докторській роботі Н.В. Іванюти отримали розвиток окремі положення її кандидатської дисертації «Забезпечення позову в господарському судочинстві» (спец. 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право/ Н.В. Іванюта. - Донецьк: Ін-т економіко-правових досліджень, 2012). Разом із тим не йдеться про дублювання матеріалів кандидатської дисертації, об'єкт, предмет, мета та завдання, висновки докторського дослідження зовсім інші.

Дисертація Н.В. Іванюти відповідає спеціальності 12.00.04 – «господарське право; господарсько-процесуальне право». Автореферат дисертації та основні положення дисертації ідентичні за змістом.

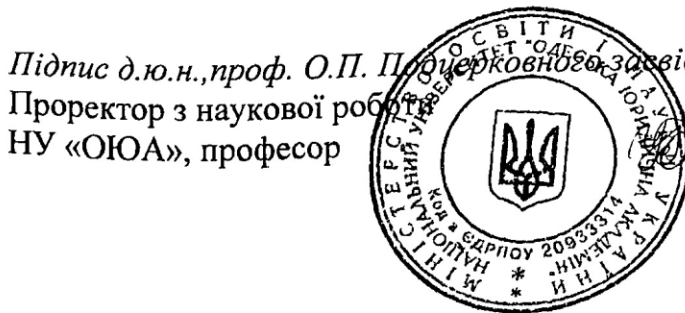
Таким чином, все вищезазначене дає підстави вважати, що дисертація Іванюти Наталі Валеріївни як за змістом, так і за оформленням відповідає вимогам п. 10 «Порядку присудження наукових ступенів», а її авторка цілком заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04. – господарське право; господарсько-процесуальне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
завідувач кафедри господарського
права і процесу Національного університету
«Одеська юридична академія»
«7» грудня 2018 р.

 О.П. Подцерковний

Підпис д.ю.н., проф. О.П. Подцерковного завідувачу:
Проректор з наукової роботи
НУ «ОЮА», професор

 Г.О. Ульянова